

PUILA INVUILA

Koranta ya grain SA ya
bahlahisi ba ntseng ba hola

BALA KA HARE:

- 2 > Balemi ba banyane – moo tshepo e leng teng, monyetla o teng
- 5 > Re aha hodima mekolokotwane ya kgale
- 7 > Katleho ka Samuel Moloi

Ho tsetela bathong ke ho tsetela bokamosong

MAIKUTLO A SEHLOOHO A LENANEO LEFE KAPA LEFE LA NTSHETSOPELE A TSHWANETSE HO SHEBANA LE HO TIISWA HA BATHO E LE MOHLODI. NTLLE LE HO KENA DIPUISANONG TSA THUTO TSE PHAHAMENG KAPA TSA SETHEKGENIKE, RE TLAMEHILE HO UTLWISISA SE BOLELWANG HA RE BUA KA MOHLODI (CAPITAL).

Thutong ya *economics*, *capital* ke e nngwe ya dintlha tsa tlhahiso. Tse ding ke masimo, mosebetsi. Ho ya ka ba bang, ke mokgatlo, kgwebo kapa tsamaiso. Ena le yona ke mefuta ya mohlodi (*capital*). Mohlodi hape o ka nna wa shejwa e le “thepea” kapa “leruo” – e leng ntho e nang le boleng, kapa “mohlodi”.

Haesale ho tloha dilemong tsa bo1960 ditsebi tsa ikonomi di nnile tsa beha maikutlo mefuteng e akaretsang ya capital. Mohlala, ho tsetela boitsebelong le thutong ho ka nna ha tadingwa e le ho bopa mohlodi wa batho kapa mohlodi wa tsebo, mme ho tsetela bohlaheng/tsebo ho ka nna ha

tadingwa e le ho bopa mohlodi wa tsebo.

Mohlodi wa batho o kenyetse:

- Batho jwalo ka mohlodi – e leng ho ka bitswang “talente”, “hlalefo”, “boetapele”, “dihlopha tse rupeletsweng”, kapa “boitsebelo bo ka hare”.
- Mohlodi wa batho ke boleng ba ho tshepa dikamano pakeng tsa batho ho tsa ikonomi.
- Mohlodi wa semoya o shebane le matla, tshwaetso le ho tswalwang ke tumelo, tsebo le meetlo kapa diketso.

Hore re kgone ho ba le ntshetsopele e atlehileng e tiileng ya bolemi, re tlamehile ho tsetela ho balemi. Re tshwanetse ho hodisa tsebo ya bona, boitsebelo ba bona, kutlwisiso ya bona, lerato le tjheso ya bona, mme re bope dikamano tse matla le tse tiileng pakeng tsa rona le balemi.

Balemi ke batho ba sebedisang naha, tjelele, metjhine, metsi, ditsela, mesebetsi le tse kenngwang mobung ka sepheo sa ho fepa le ho apesa setjhaba. Ntle le molemi, mefuta e meng ya mohlodi e dula feela e sa sebediswe.

2

4

Mme Jane o re...

Ha ke ntse ke bala lengolo lena la Pula ke ile ka elellwa nnete ya hore temo yohle hantlente e shebane le batho ba sebedisang mobu. Mobu o bile teng dilemong tse balwang ka diketekete, mme re lehlohonolo hore ebe re kgona ho o sebedisa. Lebaka le le leng feela leo re kgonang ho o sebedisa ka lona ke hobane meloko e fetileng e ile ya hlokomela mobu ona. Le rona re tshwanetse ho o hlokomela hore meloko e tlang e kgone ho hlahisa dijo le tshwele.

Re lehlohonolo haholo hore selemong sena re be le diporeisi tse ntle. Hangata balemi ba sebetisa ka thata, ba hlahisa dijothollo tse ntle, empa diporeisi di tlase. Balemi ha ba une letho ka ho sebetisa ka thata empa ba sa fumane letho. Ke tshepa hore lona bohle le tla kgona ho hweba ka dijothollo le ka dipeo tsa ole tsa lona ka diporeisi tse ntle selemong sena – moputso o lokelang ho sebetisa ka thata ha lona.

Re tlamehile ho dula re shebile pele – nakong ena, ho atisa ho dula ho kgutsitse mapolasing, mme ke nako e ntle ya ho thuisa le ho nahana ka tsa selemo se tlang. Ho teng monyetla e metjha e bulehang indastering ya soya – mme soya ke sejothollo se setle haholo se ka sebediswang phapantshong ya dijothollo e kenyelletseng poone. Mohlomong o ka nna wa nahana ka dijothollo tseo o ilo di jala sehlehang se hlahlamang sa hlabula e le hore o ka etsa dihlaphiso se hlokalahalang e sa le jwale - dinto di kganna butle nakong ya mariha, mme nako ya selemo e tla be e le hodima rona le pele re e nahana. Iphe nako hona jwale ho hlahloba sesebediswa sa hao sa temo, diterekere le metjhine. Ha o hlokomela dinto hona jwale le ho lokisa tsohle ka nepo, sehla se hlahlamang e tla ba monyaka.

O se ke wa lebala ho rekisa mehlape efe kapa efe e mengata, eo o sa e hlokenge pele mariha a kena – phoofolo e nonneng e bitsa poreisi e hodimo. Boloka diphoofolo tse ka o ntshetsang pele e le hore bohwei ba hao e be bo atlehileng – temo ke kgwebo, ha se banka ya polokelo!

Ke tshepa hore o ntse o etsa merero ya ho ba teng Bekeng ya Kotulo ya Nampo selemong sena Bothaville. Beke ena e tla ba ka la 15 - 18 Motsheanong 2012. Pontsho ena e o fa monyetla o motle wa ho atolosa pono ya hao ya temo. Re tla bonana teng.

Balemi ba banyane – moo tshepo e leng teng, monyetla o teng

Thamsanqa Hadebe proudly showing off his mielies.

RE LE BAHOKAHANYI BA PROVENSE, SEPHEO SA RONA KE HO NTSHETSA PELE DIHWAI TSA DIJOTHOLLO TSE KA KENYANG LETSOHO TSHIRELETSONG YA DIJO TSA LELAPA LE TSA NAHA KA TSEBEDISO E MATLA YA MEHLADI YA TLHAHO EO MOLEMI KA MONG A NANG LE YONA. SENA SE KA FHELELLWA KA PHETOHO E NTLA BOPHELONG BA MOTHO KA DIKOPANO TSA SEHLOPHA SA BOITHUTO LE MATSATSI A MOLEMI, E LENG MOO HO TSHOHLWANG TENG DITABA TSA BOHLOKWA.

Batho ba bangata ba rata ho ba balemi, empa le ha ho le jwalo motho o tshwanetse ho sheba diketekete tsa dihekthara tsa mobu wa setjhaba le mobu o abuweng o itjang feela, o sa sebediswe ka tshwanelo. Balemi ba tshwanetse ho jara boikarabelo ka bobona hammoho le ba bokamoso. Molemi ya jwalo, ya lomahantseng meno ke monghadi Thamsanqa Hadebe wa lebatowa la Loskop haufi le Estcourt. Yena e bile setho se matla sa Sehlopha sa boithuto sa Emangweni dilemong tse tharo tse fetileng. O se a atlehile ho phetha dithuto tse tharo tsa kwetliso. Monghadi Hadebe o simlotse hanyane ka sekotwana sa mobu wa setjhaba sa dihekthara tse 1,8 empa sehlehang sena o entse qeto ya ho atolosa tshebetso ya hae ka ho jala dihekthara tse 9,5 tsa poone ya Roundup Ready. Dihlehang tse fetileng o bile le mathata taolong ya mahola le tsebedisong ya dibolayalehola. Ka ho sebedisa diphetho tsa hae tsa disampole tsa mobu, o ile a tseba hore

ke manyolo afe a lokelang ho sebediswa le hore ho tla sebediswa mekotla e mekae hekthareng ka nngwe. O ile a sebedisa lenaneo la ho fafatsa la pele peo e mela mobung le la ha peo e se e metse hammoho le ho fafatsa ka hodima mobu ka 200 kg ya LAN hekthara ka nngwe.

Ke ntho e thabisang ho bona tswelopele ya molemi enwa ya qadileng ka ho etsa dinto tsa motheo ka nepo – tokiso ya mobu, manyolo, kgetho e nepahetseng ya peo hammoho le taolo ya lehola. Hangata ka mabaka a fapaneng batho ba bolela hore ba sitwa ho latela mekgwa e nepahetseng, e kang – ba bang ba re ha ba na terekere; ba bang ba beha molato poreising ya peo le ya manyolo; ba bang ba beha molato ho mmuso. Molemi enwa yena, le hoja a se na terekere kapa disebediswa tsa temo, o ile a sebedisa rakonteraka.

Monghadi Hadebe ke motho ya shebileng pele, eo jwale a nahanneng ho fumana masimo a maholo a ka lengwang selemong se tlang kapa ho ithekela terekere le sesebediswa sa temo haufinyana. Tswelopele e tiileng le bophelo bo tiileng di tshwanetse ho tsepamisa maikutlo tabeng ya hore ke mehlodi efe e leng teng, hammoho le boiteko ba ho fetola maemo a ditaba, le hore na tseo motho a nang le tsona di ka eketswa jwang.

JURIE MENTZ, MOHOKAHANYI WA PROVENSE WA LENANEO LA GRAIN SA LA NTSHETSOPELE YA MOLEMI

1 Ho tsetela bathong ke ho tsetela bokamosong

Ntshetsopele ya botho e shebane le phahamiso ya bokgoni ba botho hammoho le ho sebediswa ha bona ka mokgwa o ka re tswelang mol-emo. Kwetliso ka sepheo feela sa ho kwetlisa ke ntho e sa thuseng letho. Batho ba tlamehile hore ba kgone ho sebedisa tsebo le boitsebelo ba bona hantle e le hore ba kgone ho ntlafatsa bophelo ba bona. Mohatong ona, mona Afrika Borwa, re lemoha hore ho teng batho ba bangata ba bileng le kwetliso (le ho fihlella dithuto tse phahameng tsa yunibesithi) empa e le batho ba hlokang mesebetsi – ba sitwa ho sebedisa tsebo ya bona molemong wa bohle.

Ho teng nnete e reng motho o dula a ithuta. Ena ke nnete e bonahlang le temong. E mong le e mong ya keneng temong o a tseba hore ho nka nako le boiphihlelo hore motho e be sehwal sa sebele. Seo o ithutang sona dibukeng ke karolo feela ya mosebetsi, mme ho ba sehwal sa nnete sa makgonthe (le ha eba masimo a hao ke manyane hakae, o tlamehile ho sebedisa kwetliso ya hao ka matla).

Ntshetsopele ke ntho e batsi. Ha se feela taba ya ikonomi. Hara setjhaba sa rona kajeno, re nahana hore ntshetsopele e shebane feela le tjelele. Ena ha se nnete. Ho fa batho tjelele ha ho bolele hore batho ba tswela pele. Ka mokgwa o jwalo, ho fa batho masimo, metjhine, tjelele le mebaraka ha ho ntshetse balemi pele – ntshetsopele hantlentele ke ho hodisa mohlodi wa batho. Molemi o tshwanetse ho tseba ka moo a ka sebedisang mehlodi e meng ka teng. Hangata re atisa ho utlwa ka moo balemi ba hlokang mebaraka ka teng, empa ha o batlisisa taba ena hantle, o lemoha hore ha ho letho le itseng tjha le ka iswang mmarakeng!

Mosebetsi ke wa hona jwale (seo o nang le sona hona jwale ke sefe, mme seo o se etsang ke sefe?) Hangata re batla hore batho ba be mohatong oo re leng ho ona, mme ba etse dintho di le ding ka mokgwa o tshwanang (hobane re nahana hore mokgwa wa rona ke ona o nepahetseng ka ho fetisisa). Ha ho ntho e hahuwang ho tloha hodimo – ntho e nngwe le e nngwe e simolla tlase motheong. Se molemo seo a se etsang hona jwale ke seo a tsebang ho se etsa, seo a se utlwisisang – ho tswela

pele ho tloha ntlheng eno ho ya pele ho tla mo thusa ho ikamahanya le “mekgwa e metjha” le ho tswela pele ka yona.

Ntshetsopele ke mosebetsi o kgannelang phetohong e ntle ya bophelo ba batho. Ntshetsopele e sitwa ho siya motho a le boemong bo bobe ho feta ba pele. Re tlamehile ho etsa bonnete hore lenaneo la ntshetsopele le fihlella ditlhoko le ditabatabelo tsa motho ya amehang, le hore diphetoho dife kapa dife tse etswang ke tse mo thusang.

Ntshetsopele ke mosebetsi o tsamayang butle, o bohloko ka nako tse ding. Re dula re tatile! Hopola hore ha lese la hao le hlaha, o ne o rata ho le bona le bososela, hamorao le dula, le tsamaya, le matha, le eya sekolong, jwalojwalo. Ka nako tsohle o batla ho bona ho hlahlamang ho etsahala kapele. Bophelo ha se peiso – hangata re atisa ho bala taba ya hore “bophelo ke leeto, ha se moo leeto le fellang teng”. Ho ntshetsa batho pele ho nka nako, mme hona ke matsete a bohlokwa a molemo ao o ka a etsang. Ho tsetela bophelong ba motho e mong ke ntho e hlomphehang. Re lokela ho fa motho e mong le e mong nako ya ho hola le ho tswela pele. Ka mehla re ke ke ra metha bolelele ba mosebetsi wa ntshetsopele, empa hona ha ho bolele hore re tshwanetse ho emisa ka bohlokwa ba ho tsetela.

Ntshetsopele e fihlellwa ka ho itshetleha ka bowena, e leng ka ho ba le tshebedisano le ba bang. O ke ke wa “etsetsa” batho dintho, mme wa lebella hore ba tswela pele. Batho ba tlamehile ho kena seemeng le bona. Ba tshwanetse ho jara boikarabelo ba mosebetsi le ba ditlamorao – ba tshwanetse ho kena ka setotswana mosebetsing. Dumella batho hore ba etse diphoso, mme ba ithute ka diphoso tseo tsa bona. Ho tshireletsa batho diphosong ho tswala tahlehelo ya dintho tsa bohlokwa tseo ba ka ithutang tsona.

Re lokela ho ipha nako ya ho tsetela ntshetsopeleng ya batho – ha re sa etse jwalo, re sitwa ho ba le bokamoso.

JANE MCPHERSON, MANEJARA WA LENANEO
LA GRAIN SA LA NTSHETSOTPELE YA MOLEMI

Taba ya bohlokwa ke tshebetso ka boyona, eseng tholwana ya tshebetso. O tlamehile ho etsa ntho e nepahetseng. O ka nna wa hloka matla a ho etsa jwalo, empa e ka nna ya ba nakong ya ho phela ha hao moo ho ka bonahalang tholwana. Empa hona ha ho bolele hore o ka sitwa ho etsa ntho e nepahetseng. Ha o tsebe hore mosebetsi wa hao o tla o tswalla dife. Empa ha o sa etse letho, ha ho no ba teng diphetho tsa letho.
Mahatma Gandhi.

Phetoho ya tikoloho – ke nnete (karolo ya 2)

TIKOLHO YA RONA E SENYEHA HA BONOLO, TLELAEMETE E A FETOHA, MME HO TENG DITABA TSE HLOKOLOSI TSA MOTJHESO WA LEFATSHE TSEO RE TSHWANETSENG HO SHEBANA LE TSONA. TSENA KE DINTLHA TSE LENG TENG, TSEO RONA RE LE BALEMI RE TSHWANETSENG HO SHEBANA LE TSONA RE FINNE SELEDU. RE TSHWANETSE HO ETSA ENG, MME RE KA ETSA ENG KA TABA ENA MONA LAPENG?

Lengolong la rona la Hlakubele 2012 la Pula/Imvula re ile ra bua ka mehato eo re lokelang ho e nka hore mapolasi a rona a be malala-a-laotswe ho shebana le diphetoho tsa tikoloho/tlelaemete tse kang komello le kgaello ya metsi. Lengolo lena le hlophisitsweng le tla leka ho hlopholla mehato ya sehlooho ya ho lwantshana le mathata a tsa tlhaho le dintho tse kgathatsang masimong a rona, e leng dintho tse ka bakwang ke phetoho ya tlelaemete. Balemi ba bangata ba se ba ntse ba nahana ka mokgwa wa ho lwantshana le dikokwanyana le dimela tse hlaselang, tse senyang dijothollo hammoho le makgulo a bona a ho fudisa, e leng a ka nnang a lengwa ha ho hloka-hala. Ke feela ha re ka sebedisa mekgwa ya tsamaiso ya temo hammoho le tikoloho re ka bonang phetoho e ntle.

Mathata a tse phelang tsa tlhaho

Ka baka la ho fetoha ha tlelaemete ho bakang maemo a tshesang, re tla simolla ho bona keketseho ya dikokwanyana tse kotsi. Di tla baka tshenyo dijothollong tsa rona le hona ho eketsa malwetse mehlapeng ya rona. Ena ke yona ntho eo re sa batleng ho e bona ho hang! Ka baka lena, re tshwanetse ho ba le katamelo e ntjha mabapi le mekgwa ya ho etsa dintho mapolasing – e leng ho tloha mokgweng wane wa kgalekgale wa ho jala ntho e le nngwe ho ya ho ile sebakeng se le seng, le tlhahiso e ngata ho feta tekano masimong a manyane. Mokgwa wa ho etsa dintho ho shebilwe tshireletso le paballo ya dijothollo le tikoloho hammoho le ho etsa phaello ke mokgwa o molemo. Hona ho tla etsa hore temo e be le bokamoso bo tiileng, mme e be e ka shebanang le diphephetso tse fetohang tsa tlelaemete. Haeba re batla hore dikokwanyana le mathata a tsa tlhaho di kgaotse ho re tshwenya re tlamehile ho sebedisa mekgwa e molemo. Efe? Ke ena e latelang:

- Lema le ho jala mefuta e fapaneng ya dimela, mme o hlokomela pha-

pantsho/potolohiso ya dimela. Hona ho bolela dimela jareteng ya hao le dijothollo masimong.

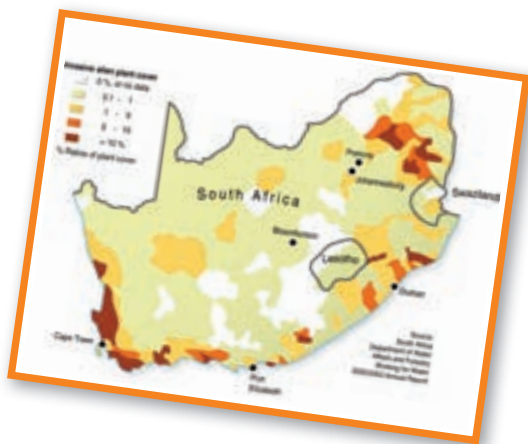
- Tswadisa mefuta e fapaneng ya mehlape, mme o se ke wa tlosa diphoofotswana tsa tlhaho tse leng teng, haese feela haeba di senya, di tshwenyana le kgwebo ya hao.
- Mefuta e fapaneng ya dijothollo le ya mehlape e phahamisa botsitso ba tlhaho, mme sena se fana ka tshebetso e molemo ya tlhaho polasing ya hao.
- Itlwaetse ho sebedisa mokgwa wa metjhophoro polasing ya hao. Ena ke metjhophoro e bang teng e le ya tlhaho kapa eo o iketsetsang yona, e sa lemellweng mmoho le masimo. Hona ho dumella dimela tsa tlhaho le diphoofotswana tsa tlhaho hore di be le sebaka sa tsona, e leng moo di itsamaelang ho sona.
- Kgothaletsa boteng ba molemo wa (diphoofolo kapa dinonyana) tse phelang ka tse ding. Mohlala, etsa hore ho be teng dibakanyana tse itseng mathokong a masimo a hao moo dinonyana tse kang diphoko le mehakajane di ka itsomelang teng. Hona ho ka thusa ho fokotsa tshenyo e ka bang teng dijothollong ka baka la dikokwanyana tse ngata tse senyang.
- Eba le mefuta e mengata ya tse ruetsweng nama (dikgoho, matata, maeba, jj.). Hona ho thusa ho fokotsa bongata ba diitshintshi jareteng le dibakeng tseo diphoofolo di dulang ho tsona.

Ke taba ya bohlokwa ho hopola hore melemo e itseng e teng hara mefuta ena e mengata ya tlhaho. Ha re sebedisa mekgwa e fapaneng ya tshebetso polasing, hona ho tla re thusa ho laola dikokwanyana. Mapolasi a fapaneng hangata a kgona ho phahamisa hloho ikonoming le ho tlisa kamano e ntle pakeng tsa tlhaho le tse phelang. Ena ke e meng ya mekgwa e seng mekae ya ho hatela pele tseleng ya ho etsa dintho ka mekgwa e fapaneng.

Mefuta esa tlwaelehang ya tse hlaselang dijothollo

Ka phetoho ya tlelaemete re tla qala ho bona phetoho tse ngata mefuteng ya dimela ho ya ka dibaka tse fapaneng – dibakeng tse ding ntho ena e sa tlwaelehang e se e hlokometswe. Mefuta ena e hlaselang e tla batla e eketseha dibakeng tseo maemo a tlelaemete a fetohileng ho tsona, mme e tla baka mathata mesebetsing ya temo. Dikotsi ke tahlehelo

ya makgulo a ho fudisa, mello, tahlehelo ya mekgwa e meng ya tlhaho, haholoholo tahlehelo ya metsi, e leng e kotsi haholo. Rona re le beng le bahlokomedi ba masimo re tshwanetse ho ela hloko kotsi ena le ho dula re le malala-a-laotswe ha e etsahala. Ka baka lena, ho bohlokwa:

1. **Ho ruteha.** Tseba hore ke mefuta efe e metjha e kenang, le hore ke efe e ntseng e le teng. Tseba dibaka polasing ya hao tse ka bang kotsing. Tseba mekgwa e ka sebediswang hammoho le motho eo o ka ikopanyang le yena ha mathata a eba teng.
2. **Ho beha leihlo.** Ka tsebo eo o nang le yona ya mefuta e metjha e ka hlaselang masimo a hao, o tshwanetse ho dula o beile leihlo dinthong tse jwalo. Etsa tjena mekgweng yohle ya tsamaiso polasing hore hona e be tlwaelo ya ka mehla.
3. **Ho hlaloba mme o nke mehato.** Ha o bona se o makatsang masimong kapa keketseho ya mefuta e metjha e hlaselang masimong, o tshwanetse ho potlaka kapele. Sebedisa mekgwa e metle ka ho fetisisa e lokelang ho lwantsha bothata boo, mme o dule o ntse o hlaloba hore dintho di ntse di tsamaya jwang. Sepheo sa hao e tshwanetse ho thiba bothata hanghang ha bo qala. Ha o dieha ho hlola bothata bona bo sa ntse bo qala, ho tla ba boima haholo hamorao.

Mohlomong o ntse o ipotsa hore e meng ya mekgwa e ka sebediswang ke efe. Mekgwa e tlwaelehileng e matla ya ho hlola tsena tse hlaselang tsa tlhaho ke ena: mekgwa ya ho sebedisa metjhine, dikhemikhale kapa ho e sebedisa ka bobedi. Mekgwa ya metjhine e kenyelletsa ho fothola dimela ka matsoho, ho di poma, ho di tlama hammoho le ho di kgaola. Mekgwa ena e matla haholo ha dimela di sa ntse di le nyane.

Mekgwa ya dikhemikhale e kenyelletsa tshebediso ya ditjhefo tsa dibolayalehola di le sebopelong sa dipilisi kapa di le metsi a ka fa-fatswang kapa a ka ferefuwang hodima dimela. Hangata mekgwa ena e sebetsa ka matla ha e sebediswa ka nepo, empa e ka nna ya phahama haholo ka theko, mme ke ka baka lena mekgwa o kopanetsweng o sebediswang ke ba bangata. Ka baka la ditjeo tse amehang, ke kgothaletsa taba ya ho sebetsa mmoho le balemi ba bang ba lebatowa la heno ba nang le mathata a tshwanang. Le ka arolelana ditjeo, mme la ba le sehlopha se seholo sa batho ba bangata ba sebetsang. Ke boetse ke kgothaletsa taba ya ho ikopanya le mmuso wa sehlae ka ha ka nako tse ding lefapha la tsa tikoloho, la tsa temo kapa la ditaba tsa metsi e le mafapha a sebetsanang le diprojeke tsa phediso ya mefuta e metjha ya tse hlaselang dijothollo, mme mafapha ana a ka o thusa haholo haeba ho sebetsa lebatoweng la hao kapa haufi le lona. Haeba o kgetha ho sebedisa dikhemikhale, sebedisa feela dikhemikhale tse ngodisitsweng, tse baballehileng, tse ka sebediswang tikolohong.

Ka mehla hopola hore tlhaho le tikoloho di a phela, di a hema, mme seo re se etsang ka tsona le ho tsona se na le ditlamorao. Ha tsamaiso ya polasi le tsamaiso ya tikoloho di sebetsa mmoho, tse mpe tse kang ho fetoha ha tlelaemete di ka fokotsa haholo. Eba le boikarabelo ka tikoloho polasing ya hao. E tla ba maswabi ha re siela bana ba rona tikoloho e senyehileng le e mpefetseng hore e be lefa la bona.

GAVIN MATHEWS, KGAU YA TSAMAIISO HO TSA TIKOLOHO, UKZN
 PHOTO SOURCE: SOUTH AFRICA DEPARTMENT OF WATER
 AFFAIRS AND FORESTRY 2002/2003 ANNUAL REPORT

Re aha hodima mekolokotwane ya kgale

OLIVER TAMBO, MOKRESTE YA INEHETSENG KA HOHLEHOHLE, O KILE A NTSHA MAIKUTLO A HAE MABAPI LE NALANE YA HORE MONGA MOBU KE MANG MONA AFRIKA BORWA. TABATABA YA MANTSWE A HAE E NE E LE HORE MAKGOWA A TLISITSE BIBELE AFRIKA. NAKONG YA DITHAPELO, BATHO BA ILE BA KOPTJWA HO TSHWARA LENTSWE KA MATSOHO A MABEDI LE HO TUTUBALA. HA NAKO YA THAPELO E FELA, MAKGOWA A BA LE NAHA, MAAFIKA ONA A BA LE LENTSWE.

Mopresidente wa rona, monghadi Zuma, o sa tswa qotswa koranteng moo a ntshang maikutlo a hae ka ditshebetso tsa bongaka/meriana, matlo a maqheku hammoho le sekgahla sa hona meetlong ya Mafrika a nnileng a ithokomela ka dilemo tse ngata. James Monangyane o kile a bua ka "Bohlale ba Mafrika" e leng ntho e boima hore rona Makgowa re e utlwisise, e leng ntho e kgannetseng diqetong tse fokolang tsa mmuso. Sephetho sa dipuisano tse ngata pakeng tsa mefuta e fapaneng ha se eso fane ka tharollo mathateng a mangata a ntseng a eso rarollwe.

Ha re shebisisa mehlala ena e boletsweng, mme re sheba ntwa ya naha Afrika Borwa, ho bonahala ntho e le nngwe nalaneng yohle, mohlala, "dintwa" tsa merabe – Makgowa ha a lwana kgahlanong le mashodu a mehlape. Yaba ho latela "Boer War" (Ntwa ya Maburu) moo "Brit le Boer" ba ileng ba tshwara kgang ka ditaba tsa naha mafelong a bo1890. Taemane e ile ya sibollwa, mme kgauta le diminerale tse ding di ile tsa qala ho kenya leruo. Balemi ba Mafrika ba siya mapolasi, ba ya batla maruo a naha a neng a fana ka menyetla e metle ya tjelele ho feta mapolasi a neng a ba fa feela se ba phedisang. Yaba palo ya batho e a eketseha. Nnete ke hore ditshebetso tsa bongaka/meriana di ile tsa hloka haholo ka baka la sewa sa malwetse a mangata a fapaneng a neng a bakwa ke ho bokellana ha batho tulong e le nngwe.

Dijo di ile tsa tshwanela ho hlaliswa ka bongata ho fepa bongata ba batho ba neng ba tllilo batla mesebetsi merafong le diindastering tse neng di hola. Mapolasing mekgwa ya tlhahiso e ne e le ya sekgalekgale, empa dijo di ne di lekane, mme diitheko e le tse tlase. Mosebetsi wa basebetsi e ne e le karolo ya bohlokwa ya tlhahiso. Ho kotula ho ne ho etswa haholo ka matsoho. Kgaello ya basebetsi e ne e ba teng ka nako tse ding, empa basebetsi ba dinaha tse haufi ba ile ba thusa bothateng bona.

Mapolasing theknoloji e ile ya tswela pele ka potlako e makatsang – empa hamorao ho ile ha sebediswa basebetsi ba banyane ka palo tlhahisong.

Ka lehlohonolo ntshetsopole ya indasteri e ne e kgona ho nka batho ba bangata ba tswang dinaheng tse haufi. Dilemong tsena, maano a hore naha/mobu ke wa mang a ile a senyeha hoo qetellong Makgowa a ileng a fetoha beng ba mobu ka sepheo sa ho hlalisa dijo, e leng taba eo ka boyona e bileng motheo o fokolang wa ho aha bokamoso.

Demokerasi e kene ka 1994, mme e kene le meferefere e mengata mabapi le ditaba tsa mobu. "Metho" e ne e sa tiya, e leng ho ileng ha baka tharahano ditabeng tsa mobu. Mobu o ka ajwa jwang ho Mafrika a neng a se na letho le lekaalo ho feta "Bohlale ba Mafrika?" Ba qetile dilemolemo ba sebeletsa balemi ba Makgowa. Bongata ba bona bo ne bo na le setene kapa tse pedi matsohong, mme ke ba banyane haholo ka palo ba neng ba kgona ho rala (ho rera ka nepo), ho tsamaisa le ho

Re aha hodima mekolokotwane ya kgale

phethela mosebetsi wa ho aha ka baka la bosiyi ba thuto e neng e sa shebana hakaalo le tlhokeho ya ho ruta balemi ba nako e tlang (ka moso), e leng batjha.

Kabelano ya boitsebelo mapolasing e bile e fokolang haholo. Ho kgutlela morao ditlwaelong le mekgweng ya kgale ya ho etsa dintho ho ne ho ke ke ha tliša tshireletso ya dijo le mananeo a bophelo bo botle. Ho nahanahana ho fokolang ho bakile dikolo tsa temo (Monghadi James Manengyande ke mosuwe wa temo Clocolan), mme dikholetjhe di ile tsa tshwanela ho kwalwa. Tsebo e bile nyane, re se re sa bue ka boitsebelo ba seo motho a ka se etsang.

Maemo a bofutsana, a fokolang, hammoho le dikamano tse fokolang di sitisitse bana ba batjha ba Mafrika ho ikgethela temo e le mosebetsi wa bophelo oo ba ka o latelang. Motheo oo re ahang hodima ona ke o fokolang haholo.

Ho teng maikutlo a reng mosebetsi wa temo ke o nyatsehang. Hobaneng ha diprojeke tse ngata tsa temo matsatsing a kajeno di sitwa ho tswela pele? Mabaka a teng a mangata, a ka bolelwang, a hlokanang hore hore ho ke ho buisanwe ka ona. Temo e na le dintlha tse nne tsa motheo, mohlala, naha, mosebetsi, tjelele le tsamaiso. Ena ke metheo ya sehlooho.

Bongata ba diprojeke tsena bo ile ba fetisetswa ho balemi ba neng ba lebelletswe hore bona ba tla thusa ka basebetsi/mosebetsi. Ka bomadimabe, tjelele le tsamaiso (e leng ya bohlokwahlokwana) di ile tsa siuwa morao. Le ka mohlala ha re a tshwanela ho dumella mopalami ya kileng a ba sefofaneng hore a kgame sefofane se ka nnang sa bolaya batho. Ha ho koloi e ka tsamayang e se na mafura (petrol). Ka mekgwa o jwalo, kgwebo e sitwa ho tswela pele ntle le tjelele le tsamaiso e ntle.

Ntho e nngwe eo re batlang re e lebala ke nnete ya hore balemi ba bangata ke bahlahisi ba lelolo la pele. Ha ke le sehwa sa molemi e mosweu ya seng a beile meja fatshe, ke wa lelolo la borobedi lelapeng leso la temo naheng ena. Tsebo le boitsebelo ha se dintho tse madding, tseo ke tswetsweng le tsona; seo ke se utlwisang ka ho fetisetswa ha boitsebelo ho tloha lelokong le leng ho ya ho le leng, se na le molemo o moholo. Ke eletsana mona hore motheo hangata o tiiswa ke ho latela nnete ena. Kgetho e ile ya etswa, mme ya tswela pele ho ntshetsa pele batho ba sebitsang ka matla ka boitsebelo ba bona. Na sekgeo sena se sehlo

hakana se ka tlatswa le ho phekolwa? Karabo ha se e bonolo. Kwetliso le ho fetisetswa ha boitsebelo bathong ba bang e nka dilemo tse leshome kapa tse mashome a mararo.

Diinstitushene tse ngata tse kang Grain SA hammoho le mekgatlo e meng ya thepa, agribusinesses, boiteko ba mmuso le dihwai tsa bohlokwana – di tshwanetse ho kena ka setotswana ho tshehetsa balemi ba rona ba ntseng ba thuthuha.

Lenaneo la dikolo la Grain SA le kenya tjheseho e kgolo ho tsa temo. Setshwantsho sa temo se kotsing. Re sitwa ho sebedisa temo ka mekgwa ofe kapa ofe ho una molemo dipolotikeng. Ntshetsopele le phetoho di tlo dula di le teng ho ya ho ile. Re tshwanetse ho nka menyetla haholoholo re shebile batjha ba rona.

Re tshwanetse ho tsepamisa maikutlo tabeng ya ho kgetha metheo e tiileng le ho aha hodima yona. Moralo wa sehlooho o bohlokwana haeba re batla ho qoba tlala. Ho fihlela jwale ha re eso be le leano le letle la temo naheng ya rona. Ho se mamellane ho leng teng ho kgina kgatelopele. Re tlamehile ho kgetha boko (batho ba bohlokwana ba nang le tsebo) le melemo eo dihwai tsa sebele di nang le yona, mme re fetisetse tsena tsohle baleming ba ka moso.

Taba ya ho qetela, le hoja e se nyane, ha ho se fetang ho sebitsa ka thata. Ka nako tse ding maemo ke a seng matle, mme ka nako tse ding tse mpe di kupetswa ke botle ba koro e ntle kapa ke namane e ntle e sa tswa hlaha. Ho ntlafatsa le ho matlafatsa mekgwa ya boitshwaro mabapi le mosebetsi ho bohlokwana, haholo ha re shebile phetoho. Dipholo tse nonneng, tse botswa, di ke ke tsa hula mohoma.

Re a dumela, le ha ho le jwalo, hore mekgwa ya sekgalekgale ya tlhahiso, e tla haellwa ho ka fepa setjhaba. Re tlamehile ho tsepamisa maikutlo le mahlo le ho etsa makgobonthithi ohle mekgweng ya sejwale-jwale, e itseng tjha, ya tlhahiso ya dijothollo.

Ntle le ho sheba ditumelo tsa rona tse fapaneng, re tshwanetse ho phela le ho dumela dikamanong le Mmopi wa rona. Nakong tse boima le nakong tse ntle re lemoha mohau wa letsatsi le letsatsi oo re o fumanang, rona balemi. Ke rona beng ba masimo, a re beng le tumelo, re fepe setjhaba se setle sa rona.

JAN DE VILLIERS, MOLEMI YA SENG A BEILE MEJA FATSHE

Katleho ka Samuel Moloji

TSHOTLEHO LE MAEMO HANGATA DI KGANNELA MOO MOTHO A SOTLEHANG, A FEREKANANG. MAELE A BASOTHO A RE "E KGOPTJWA E LE MAOTO MANE". HO WA HA MOTHO KE NTHO E BONOLO. SEPHIRI, LE HA HO LE JWALO, KE HO KGONA HO ITLHOHLORA LEROLE LE HO EMA HAPE HO TSWELA PELE KA BOPHELO O SA TSOTELLE TSE ETSAHETSENG – HA RE NA MAOBANE KAPA HOSANE, RE NA LE KAJENO FEELA.

Samuel Moloji o hlalitse Fouriesburg moo batswadi ba hae ba neng ba sebetsa polasing ya Linde du Plessis. A sa le monyane, Samuel a kgahlwa ke temo, ho lema, ho jala le ho kotula. O ne a se na nako ya papadi ntle le ya ho shebella mosebetsi wa tlhahiso polasing. Ona e bile motheo wa bokamoso ba hae.

Hoba a qete ka sekolo, a sebetsa mmusong dilengwana empa a tshwarwa ke bodutu. Le ka mohla ha a ka a lahla lerato la hae la ho fihlella toro ya hae. Bothata feela ba hae e bile "ho simolla". Ha a mametse Radio Lesedi a utlwa puo e neng e etswa ke Jane McPherson wa

Grain SA moo a neng a bua ka dithuto le dihlopha tsa boithuto tsa Grain SA. Yaba thapelo ya Samuel e a arabelwa.

David Exley, molemi e motjha dilemong wa Fouriesburg a utlwa ka bothata ba hae. Kapelenyana a kopana le Samuel, mme a mo thusa ka dihekthara tse 30 tsa mobu o lengwang, diterekere tsa hae le disebediswa tsa temo. Tsena tsohle a di etsa "mahala". Samuel a jala poone e tshweu dihekthareng tseo tse 30, mme kuno ya feta ditone tse 5 hekthara ka nngwe. "Ka thabela monyetla ona haholo", o realo Samuel. Hona e bile qalo feela ya tse ngata tse ileng tsa latela.

Samuel a ba lehlohonolo ho hira masimo a bokgoni bo phahameng mmasepaleng wa selehae, mme le mona David a boela a mo thusa ho jala dihekthara tse 30 tsa koro tse ileng tsa tlisa kuno e ntle. Ba OVK ba ile ba thusa balemi ka ditjhelete tsa ho jala poone. Johan Kriel wa Grain SA le yena a kenya letsoho la thuso. Samuel a ba le sejothollo se ileng sa atleha haholo, mme le tjheso ya hae ya hloka meedi. A hira dihekthara tse ding tse 320 sehlopheng sa balemi ba thuthuhang, ba neng ba itjhebetse feela makgulo a ho fudisa. "Temo e tlisa boikokobetso mothong", o realo.

Soneblomo hammoho le poone tsa eba mehau feela ka baka ka ditheko tse fokolang. Mona ke moo mathata a ileng a hlwa manolo hodi-mo. Koro ya thusa, mme kgwebo ya tswela pele. Ditheko tsa dihlahiswa di ne di se ntle, mme ditekanyetso tsa bontsha hore o tla tshwanela ho hata ka hloko ha a etsa diqeto kapa yona meralo ya hae. Kapelenyana maemo a rarahana.

Mekgwa ya *no-till* korong e bontshitse katleho nakong e fetileng ya sehla sa tlhahiso. Dikadimo tsa tjhaelwa monwana nako e se e ile, mme tshebetso e tjena e ne e le yona feela. Pula ya dieha ho na nakong ya selemo, mme peo ya mela ka ho fokola, mme ka baka lena ha ho inshoreense e ileng ya amohelwa. Molemi wa Selemo ya eba tsietsi e kgolo. "Ke ne ke le mong, mme ka fumana khamphane le batho ba tsitsipane. Ka ba ka sitwa le ho araba mohala. Ka tshwana hantle le Jobo moloreng".

Ho ba Molemi wa Selemo ha mo etsa motlotlo haholo, empa ka lehlakoreng le leng ha mo kokobetsa. Ho fofa ha hae ka sefofane ho ya Cape Town ho ya kopana le Mme Tina Joemat-Pettersson (Letona la Temo) le Letona W. Nkwiti (la Ditaba tsa Naha) ya eba nyakallo e kgolo. Dipuisano ya eba tse atlehileng, mme

ha bonahala eka mmuso o ananetse, mme peo e jetsweng ya mela. Ho ntshetsa pele balemi ho hloka botataisi le tjhelete. Ba sa ntse ba hloka tataiso mesebetsing ya bona ya temo.

Samuel o tiisa hore lemong tse leshome kapa tse mashome a mabedi o tla kgona ho phehisana le bomphato ba hae ba dihwai tse tswetseng pele. O ntse a ithuta, le ona mmuso o ntse o ithuta. Temo ke saense e rarahaneng, e mahlakore a mangata.

PULA IMVULA

**Kgatiso ena e tsheheditse ke
ba Maize Trust.**

GRAIN SA

PO Box 88, Bothaville, 9660
▶ (056) 515-2145 ◀
www.grainsa.co.za

MANEJARA WA LENANEO

Jane McPherson
▶ 082 854 7171 ◀

MANAGER: TRAINING & DEVELOPMENT

Willie Kotzé
▶ 082 535 5250 ◀

SPECIALIST: FIELD SERVICES

Danie van den Berg
▶ 071 675 5497 ◀

PHATLALATSO: PULA-IMVULA

Debbie Boshoff
▶ (056) 515-0947 ◀

BAHOKAHANYI BA PROVENSE

Daan Bosman

Mpumalanga (Bronkhorstspuit)
▶ 082 579 1124 ◀

Johan Kriel

Free State (Ladybrand)
▶ 079 497 4294 ◀

Jerry Mthombothi

Mpumalanga (Nelspruit)
▶ 084 604 0549 ◀

Lawrence Luthango

Eastern Cape (Mthatha)
▶ 083 389 7308 ◀

Jurie Mentz

KwaZulu-Natal and Mpumalanga
▶ 082 354 5749 ◀

Ian Househam

Eastern Cape (Kokstad)
▶ 078 791 1004 ◀

Naas Gouws

Mpumalanga (Belfast)
▶ 072 726 7219 ◀

DESIGN, LAYOUT AND PRINTING

Infoworks

▶ (018) 468-2716 ◀
www.infoworks.biz

PULA IMVULA E FUMANWA KA DIPUO TSE LATLANG:

Sesotho,

Senyesemane, Seburu, Setswana,
Sesotho sa Leboya, Sezulu, Seqhotsa.

Katleho ka Samuel Moloi

Le hoja ho bile teng tjhesheho, katleho le ho hloleha, lebitso la Samuel ha le a ngolwa le ha e le hekthareng e le nngwe ya naha. Tjhesheho le phephetso tsa ho ba le polasi di kgo-
lo. Hajwale o sitwa ho etsa moralo wa nako e telele. Mobu o phahame haholo ka theko, mme le ho hloka tjehele ke bothata bo bong bo kenyang motho dikolotong. Ditheko tse kgemang mmoho le mebaraka hammoho le mol-
emo wa tlhahiso ha se tse batlang hore motho a ipehe kotsing. Ho tshwara lotto ke hona ho ka thusang ka tjehele ya ho etsa peheletso. Ho bonahala eka mmuso o dieha ho utlwisisa bohlokwa ba tlhahiso e tshwarellang, e tiileng ya dijo. Thuso e tlang temong nakong tsa tlho-
ko ke taba ya bohlokwa. Balemi ke baamohedi feela ba diporeisi tse beilweng, eseng baetsi ba tsona. Dihwai di tseba mathata a tsamai-
so ya mosebetsi le basebetsi. Karolo ena ya kgwebo haufinyana e tla phephetsa dihwai hore ka botsona e be bomanejara ba batle ba mehlodi ya batho.

“Ralekgetho (SARS) o ntse a kokota me-
nyakong ya rona. Mehato e mengata e se e rarahanane, mme ditjeo tsa ho lefella thuso ya ditsebi tsa profeshene di ke ke tsa qojwa. Di-
buka tsa ka tsa ditjehele di matsohong a feme e ntle mane Bethlehem. Bonyane ke kgona ho kgaleha bosiu mabapi le taba ena. Toro ya ka ke ho ba le mohlape wa dikgomo. Ke maswabi hore ke re boshodu le botlokotsebe meeding ya rona di diehisa qeto ena. Tshepo ya ka ke hore hona ho ke ke ha nna ha dula e le toro”. Samuel o bua jwalo.

Ho balemi teranseporoto ke tsietsi e kgolo ka baka la mebila e mebe. Ho boima ho fihlella mebaraka, le tsona di tshenyehelo tsa teranse-

poroto di nyoloha letsatsi le letsatsi. Samuel o na le workshop ya hae e ngodisitsweng, mme boholo ba ditokiso o iketsetsa tsona ka boy-
ena. Hona ke mosebetsinyana o mong o ka thoko o mo thusang ho tlatselletsa mosebetsi-
ing wa polasi.

“Nke ke ka rata ho bona mobu o fetela baa-
hing ba hloka tsebo le kwetliso. Ho tshwane-
tse ho kgethwa batho ba nang le bokgoni, ba ka matlafatswang hore ba hlahise dijo tse ntle, tse lekaneng. Balemi ba bangata ke ba senyang feela mobu le nako e ntle. Re tshwanetse ho ba le sepheo se le seng re le balemi. Mathata a rona le ditabatabelo tsa rona ha di a fapana re le ba batsho kapa ba basweu. Ka nako e telele dipolotike le boradipolotike ba nnile ba sebedisa temo e le lebalala ho papala bolo. Sena ba ne ba se etsa molemong wa bona. Hore re kgone ho tswela pele, ha re hloke di-
yunione tse fapaneng. Ha re arola matla a rona a dipuisano re ipeha kotsing ho feta ho lokisa ditaba. A re se keng ra silafatsa naha e ntle ya rona le bokamoso ba setjhaba sa rona.”

Samuel o thabetse haholo bohle ba ileng ba wa le ho tsoha le yena nakong tse monate le tsa mathata. O rata ho leboha ba ileng ba ikemisetsa ho mo thusa, le hoja ba ne ba tseba hantle hore ha a na seo a ka lebohang ka sona. O bona tse ntle bokamosong ba temo Afrika Borwa, mme o lemoha boikarabelo ba hae ba ho fepa setjhaba.

“Ke lora ke ena le mobu oo e leng wa ka. Ke rata hore bara ba ka ba babedi ba be mot-
lotlo ka ntata bona, mme e tle e be balemi ba moloko wa bobedi.”

**JAN DE VILLIERS, MOLEMI
YA BEILENG MEJA FATSHE**

Radiong

Se ke wa fetwa ke mananeo ana a monate a radio, a akaretsang ditaba tsa bohlokwa tsa balemi ba ntseng ba thuthuha.

Radio	Letsatsi bekeng	Mohlahisi	Nako
Zululand FM	Moqebelo	Jurie Mentz	06:10
Ligwalagwala FM	Labone	Jerry Mthombothi	05:10
Umhlobo Wenene FM	Labobedi	Lawrence Luthango	04:30
Alfred Nzo FM	Mantaha	Ian Househam	19:00 - 20:00

Sepheo sa rona ke ho hlahisa kgatiso e hlwahlwa e ka kgonehang. Maikutlo afe kapa afe a tobaneng ledikahare tse hlophisitsweng kapa tlhahiso ya tsona, ke tse ka lebiswang ho Jane McPherson.